

Silva Mežnarić

NEOMARKSISTIČNI PRISTOP K SOCIOLOGIJI NACIONALIZMA; LOV ZA TEORIJO

»Spodrsjlaja« klasičnega marksizma pri določanju zgodovinsko-materialističnega pristopa k narodu in nacionalizmu, opis alternativnih pristopov takoimenovanega neomarksizma. Njegov »lov« za teorijo in prevrednotenjem zgodovinskega materializma na področju naroda in nacionalizma, religij, skratka ideologij, je obravnavana kot izhod iz sheme baza-nadgradnja v pojasnjevanju sodobnega nacionalizma.

Postopek demonstriramo na primeru nacionalnih ideologij Slovencev in Hrvatov na začetku dvajsetega stoletja; obremenitev majhnega, nepomembnega evropskega naroda je še vedno pomemben del nacionalnih sodobnih ideologij in srednjeevropskih usmeritev teh narodov. Na podlagi (a) takega teoretičnega pristopa in (b) študije primera smo prišli do ugotovitev za nadaljnje preučevanje modernega nacionalizma. Glavna ugotovitev, da je moderni nacionalizem mogoče obravnavati kot netradicionalen in nekonzervativen, če je sposoben proizvesti »presežek smisla« in »večno krivoverstvo samoodločbe« v procesu dezalienacije humanitete.

»Failure« of the classical marxism in defining historical and materialistic approach to nation and nationalism is defined; alternative approaches of so called neo-marxism are described and their quest for reconsidering historical materialism in the field of nation and religion (ideologies) is approached as a way out of the IMPASSY of, base- superstructure approach in marxist concepts in explaining modern nationalism.

Whole procedure is tentatively demonstrated on the »case« of national ideologies formation of Slovene and Croats at the beginning of XXth century. The burden of being »small« and european periphery at the time is, author argues, still a considerable part of national ideologies and mid-european orientations among these nations today.

On the ground of (a) theoretical, and (b) case approach some conclusions for future marxist studies of modern nationalism are drawn. The main being that modern nationalism is not conservative if it is capable of producing »the surplus of meaning«, and »eternal heresis of self-determination« in the process of de-alienation of contemporary humanity.

neomarksizem, nacionalizem, ekonomska rast, blaginja, produkcijski način, futurologija

Neomarksistična »ideološka skupnost«¹ v sodobni sociologiji je nedavno označila spodrsljaj marksizma v (analitičnem) pristopu k nacionalizmu kot eno od vrzeli v njegovi glavni teoretični shemi: zgodovinskega materializma. Skorajda bi lahko rekli, upošteva razširjenost in gorečnost diskusij o tem domnevem spodrsljaju, da se neomarksisti sprašujejo o bodočem odzivu zgodovinskega materializma na sodobnost glede na njegovo teoretično sposobnost konceptualizacije in razlage modernega nacionalizma. »Eksplanatorno teorijo (zgodovinski materializem), izraženo v

metafori baze in nadgradnje, je moč nekoliko bolj razbistriti, če na kratko nakažemo, kaj bi lahko pomenila v odnosu do dveh pomembnih problemov: religije in nacionalizma, oziroma religioznih in nacionalnih konfliktov... Tako na področju religije kot nacionalizma je bilo storjenega doslej v marksizmu relativno malo« (THERBORN, 1980; 409).

Perry Anderson gre še dlje; z »vnovičnim odpiranjem razpoke med marksistično teorijo in množično prakso v naprednih deželah« bi lahko »znova ustvarili nekatere od pogojev, ki so nekoč tvorili klasični kanon zgodovinskega materializma v generaciji Lenina in Rose Luxemburg... in premaknili celoten center gravitacije marksističnega diskurza proti nizu temeljnih problemov, ki jih postavlja gibanje svetovne ekonomije... proti pomenu in funkciji naroda;« (ANDERSON, 1984; 19) le-tega so, med drugimi problemi, marksisti dolga leta sistematično zanemarjali.

»Splošno znano je, da ni Marx podal nič drugega kot rudimente... relevantne za interpretacijo vzpona nacionalizma... Medtem ko je literatura o nacionalizmu zelo obsežna, je čutiti notorično pomanjkanje teoretičnih interpretacij tega fenomena.« (GIDDENS, 1981; 11) Zdi se, da pripisuje večina neomarksistov Marxovim in marksističnim spisom o narodu, narodni državi in nacionalizmu predvsem taktično naravo; češ da je v obravnavi tega problema vladala v glavnem zmeda in da je preživel v marksizmu le zavoljo še bolj zmedene in abstraktne analize, »ki je ni spisal nihče drug kot Stalin.« (DAVIS, 1967; 112) Težko se je upreti sklepu, do katerega je nedavno prišel Tom Nairn; namreč da »predstavlja teorija nacionalizma veliki zgodovinski spodrsrljaj marksizma«. (NAIRN, 1977; 329) Vendar pa, kot bi rekla Giddens in Nairn, se druge tradicije zahodne misli večinoma niso dosti bolje odrezale. (SHANIN, 1984) Kljub precejšnjim zalogam nemarksistične literature na temo nacionalizem v sodobnih družbah pa o resnični naravi, pomenu in funkciji današnjega naroda ni bilo opravljenih zadostnih raziskav.²

Eden izmed teh »spodrsrljajev«, ki mu do sedaj navidez ni enakega po pozornosti, ki jo je pritegnil nase, je Marxova in Engelsova uporaba distinkcije med *zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi* (Geschichtlose Volker).³ Ta dihotomizirana shema ponazarja grupiranje evropskih narodov, ki so lahko:

a) zgodovinski narodi

(revolucionarni narodi)

– Anglija, Francija, Nemčija, Irska, Italija, Madžarska, Poljska, Rusija, Španija, Škotska, skandinavske dežele

non-a) nezgodovinski narodi

(kontrarevolucionarni narodi)

– Albanci, Čehi, Bolgari, Hrvati, Estonci, Litvanci, Romuni, Rusini, Srbi, Slovenci in razni ostanki po Evropi razkropljenih skupin (Baski, Bretonci, Valižani).

To distinkcijo je uveljavil Engels v člankih o revolucijah leta 1848 v Evropi:³ nacionalne skupine brez zgodovine, piše Engels, v preteklosti niso razvile življenja zmognih državnih sistemov. Zategadelj jim je v revolucionarnem osemindesetletem letu primanjkovalo »zmožnosti in energije« za doseg lastnih neodvisnih držav. Njihova vloga v svetovni zgodovini je že davno odigrana in v bodoči Evropi jim je usojeno izginotje z odra zgodovine, da bi se tako očistila pot, po kateri naj bi veliki civilizirani narodi osrednje Evrope sledili svojemu lastnemu revolucionarnemu razvoju. Tovrsten razvoj velikih narodov je daleč bolj pomemben kot boj teh »malih, pokvečenih in impotentnih nacionalnih skupin za neodvisnost.« (Engels, 1849).

Zakaj je ta dihotomija tako široko sprejeta kot spodrsrljaj marksizma v razumevanju narodov in njihove prihodnosti v razvoju Evrope? Razlog za to verjetno ne leži v njeni nemoči napovedovanja; isto bi namreč lahko pripisali različnim drugim shemam v zgodovini družbene misli. Analiza neustreznosti te sheme za razvoj »nezgodovinskih narodov« v tistem času bi nam dala le nekaj primerov, na katerih bi

lahko označili ta pristop v najboljšem primeru kot nasproten dejanskosti. V tem pogledu bi tako očiten *faux pas* gotovo ne zaslužil vrste analitičnih del, ki so se desetletja dolgo spraševala, ali pa tudi ne, o njegovih premisah. Marsikdo bi lahko celo dokazoval, da ta pristop, ki se opira na tovrstno distinkcijo evropskih narodov, v svojem jedru ni daleč od resničnosti. Glavna razmejujoča črta, začenši s sodobnimi etničnimi mejami med Poljsko in Nemčijo in sledeč mejam med Čehi, Slovaki, Mađžari in južnimi Slovani je še vedno dejanski mejnik med vzhodno in zahodno Evropo; mejnik, ki se je uveljavil kot glavna ločnica dveh ekonomsko in socialno različnih prostorov v času »drugega tlačanstva« – torej od šestnajseta stoletja naprej (Brenner, 1976; 118–138). Marx in Engels sta dodala zgolj *politično in ekonomsko opravičilo* razvojnemu vzorcu, ki je v Evropi že obstajal.⁴ S tem ko sta z lastnimi načeli klasifikacije podpirala že obstoječo razmejujočo črto, sta pravzaprav ustvarjala tipologijo razvojnih vzorcev za evropske narode, ki je do konca druge internacionale služila evropski levici kot prevladujoči model političnega razvoja.

Ta črta ločnica se nenehno pojavlja kot nespremenljiva stvarnost. Celo najbolj površen bežen pogled na to dihotomijo bi lahko odkril, da njena relevantnost ne pomenja. Nasprotno, nadaljuje se in si nadeva različne oznake (celo zidove) ter oblikuje moderno evropsko zgodovino v nasprotujoča si svetova.

Vzdolž te črte potekajo še vedno pogajanja o življenju nacionalnih skupin, zdaj vkljenjenih v zakonite meje. Od Poljske do Bolgarije se posredniki z Vzhoda in Zahoda, potem ko so po drugi svetovni vojni prenehali kupčevati s fizičnim prostorom prek svojih vojaških sil, pogajajo o področjih vpliva; kar za pričujočo razpravo nima neposrednega pomena. Češkoslovaška in dežele Vzhodne Evrope so še vedno predmet pogajanja o vplivu vzdolž te tradicionalne ločnice.

Na tej ravni analize se Marxova in Engelsova dihotomija ne zdi napačna. Premise njunih označb »zgodovinskosti« ali »nezgodovinskosti« narodov lahko obravnavamo tako, da jim damo na primer status indikatorjev družbenega razvoja ali stopnje konflikta oziroma konsenzusa znotraj teh narodov. Celovita slika bi še vedno obdržala svoj osnovni obris iz časa, ko so bile črte potegnjene – stoletje in pol nazaj. Potemtakem lahko sklenemo: kakorkoli smešna se že zdi na prvi pogled ta dihotomizacija in bodisi da se obsoja kot spodrsrlaj ali ne, je sodba o njej bolj ali manj stvar občutka posameznika za »dejstva«.

Kje naj torej iščemo vzroke za spodrsrlaj zgodovinskega materializma v konceptualizaciji naroda? Odgovor bi se lahko glasil: spodrsrlaja sploh ni, kajti zgodovinski materializem ni premogel pojmovanja prostora za teorijo naroda. Znotraj te sheme niso mogli ne ortodokсни marksisti ne neomarksisti poseči dosti dlje od funkcionalne trditve, da je narod zgodovinski pojav, ki je stopil na prizorišče sodobne zgodovine skupaj z industrializirano razredno družbo, se pravi s kapitalizmom (Giddens, 1981; 182). Da se ne bi dalje spuščala v možnost, da se iz zgodovinskega materializma izvede potrebna shema za teorijo nacionalizma, bi navedla le izjavo Geralda Cohena: s tem ko pripisuje eksplanatorni *primat* proizvodjalnim silam, postaja Marxova teorija zgodovine »koherentna zgodba. Morda zgodovina ni resnično koherentna, vendar je Marx mislil, da je, in rekel je, da jo je razvoj materialnih sil storil tako.« (Cohen, 1978; 182)

Za neomarksistično sociologijo narodov in nacionalizma bi lahko nosila ta trditev dvojno sporočilo. Prvič: ne brskajte za možnostjo teorije naroda znotraj obstoječega *primata* v shemi zgodovinskega materializma, ki implicira, da obstaja še *odlikovani* nenastanjeni prostor (lofty space) v nadgradnji za ideologije in simbolne svetove.

Drugič: ni se treba zanašati na »prednost pristranskosti« (»benefit of the bias«) in čakati na naslednjo interpretacijo temeljne marksistične sheme, ki naj bi nas oskrbela z novim, razbistrenim diskurzom znotraj varnosti že znanega. Možnosti, da bi kaj kmalu prišlo do takega reza (»coupure«), so neznatne.

Kar je pred nami, je verjetno premik sociologije iz »okovov« vladajoče sheme; ohranitev njene strukture in sprememba njene vsebine, da bi tako – če nič drugega – pridobili spremenjen model narodov v zgodovini. (Cohen, 1978; Therborn, 1980 in Therborn, 1982) To je tisto, kar nekateri zgodovinarji in sociologi že počno. (Geras, 1983; Giddens, 1984) »Le če gledamo na zgodovinski materializem, kot na utelešenje bolj abstraktnih elementov teorije človeške PRAXIS, katere drobce lahko napaberujemo iz raznolikosti Marxovih spisov, ostaja nujen prispevek k današnji družbeni teoriji. (Giddens, 1981; 3) Tej smeri bi lahko sledili, če imamo hkrati na umu, da je treba še vedno jemati v poštev analitično moč bolj rahločutne distinkcije med proizvodjalnimi odnosi kot takimi in različnimi striktno materialnimi pogoji v različnih predelih Evrope; »če problema ne moremo rešiti po tej poti, potem toliko slabše za zgodovinski materializem, ne pa za samo trditev, da zgodovinski materializem razlikuje med bazo in nadgradnjo.« (Cohen, 1978; 248)

(1) »Evropa« in »Mi«... Pozicionalno-zgodovinska ideologija naroda;

Namen te razprave je, da med drugim razglablja o možni določitvi proizvodjanja in artikulacije posebne nacionalne ideologije.

Pričujoča obdelava predpostavlja: (a) splošno definicijo nacionalizma kot obstoja simbolov in verovanj, vsakdanje praktične zavesti, ideologij, ki jih propagirajo elitne skupine in ki se jih drže mnogi člani regionalnih, etničnih in jezikovnih skupin prebivalstva, kar implicira skupnostnost med njimi in hkratno potekanje opredeljevanja ločnic »nasproti« drugim; (b) da je nacionalizem tako inkluzivna kot pozicionalno-zgodovinska ideologija, ki predstavlja v tej zadnji obliki položaj znotraj internacionalnega sistema; (c) da lahko leži glavni poudarek dane nacionalne ideologije bodisi na »notranje« ali »zunanje« usmerjeni diferenciaciji skupnosti; in (d) da ni enotnega kriterija, ki bi ustvarjal središče »skupnosti«.

Predmet naše analize je nacionalna ideologija dveh jugoslovanskih »narodov brez zgodovine«: Slovencev in Hrvatov. Čas nastajanja teh ideologij je tukaj posebej pomemben; odločili smo se, da pogledamo v oblikovanje njihovih nacionalnih ideoloških svetov v obdobju med leti 1850 in 1940. Na začetku tega razdobja sta ta naroda stopila na evropsko politično prizorišče; na njegovem koncu, tik pred drugo svetovno vojno, se loteva ustvarjanja njihovih svetov glavni »zbiralnik moči«. To je bila Komunistična partija Jugoslavije; nacionalne ideologije je organizirala na prav poseben način, ki pa v tej razpravi ni predmet osrednjega pomena.

To je doba oblikovanja nacionalnih ideologij, v katerih se oba procesa – tako proces inkluzivne kot pozicionalno-zgodovinske definicije naroda – nadaljujeta in se pravzaprav delno prekrivata.

Pomen tega razdobja oblikovanja je prišel na dan v izsledkih nedavno izvedene empirične raziskave nacionalnih ideologij v Sloveniji.⁵ Ugotovljeno je bilo, da se proces »pozicioniranja« naroda znotraj evropskega in jugoslovanskega prostora ter proces »skupnostnosti« nadaljujeta in da so temeljne ontološke razsežnosti pozicioniranja bolj ali manj podobne tistim iz prejšnjega stoletja.

Tako med elitami kot med »navadnimi« subjekti, tako v politično odločujočih procesih kot v vsakdanji praktični zavesti, deluje tovrstna zaznava zgodovinskega položaja naroda: da smo majhni, neštevilni; da skozi vso zgodovino nismo imeli življenja zmožnega državnega sistema; da nas je okolje ogrožalo – bodisi jugoslovansko bodisi evropsko; da smo bili celo brez domače slovenske (hrvaške) buržoazije in potemtakem brez izkušnje političnega boja za neodvisnost. Kot da ima ta negativna, moreče evropska dediščina »naroda brez zgodovine« in zatorej naroda brez prihodnosti še zmeraj določen vpliv na ideologije narodotvornosti. Zato je postalo precej pomembno, da se raziskuje čas njihovega zgodnjega oblikovanja v prvih desetletjih tega stoletja. Posebno pozornost bi morali nameniti tistim ideologijam, ki so bile odločilnega pomena v opažanju in razlaganju te evropske dediščine »obsojenega«, periferne naroda (narodov); Miroslav Krleža, Ivan Cankar, Edvard Kocbek, Edvard

Kardelj so bili med tistimi, ki so se intelektualno in etično soočili z evropskim prostorom, ki so poskušali orisati njegovo vlogo v oblikovanju slovenskega in hrvaškega naroda in ki so z usklajevanjem postopka zgodovinskega pozicioniranja naroda znotraj evropskega in znotraj jugoslovanskega prostora poskušali definirati inkluzivni in ekskluzivni družbeni prostor vsakega naroda.

Vsi so poskušali odgovoriti na temeljno vprašanje: KAJ JE – KDO SMO v odnosu do tega evropskega sveta; kdo smo kot nacionalni in politični subjekti, kdo si nas podjarmlja, kdo interpelira, kaj je vtisnilo pečat našim stremljenjem, upom in strahovom; kako je Evropi uspelo, da nam je vsilila svoj Herrenmoral, si nas podvrgla in tako ustvarila specifični Sklavenmoral?

»Naša zgodovina«, piše slovenski pisatelj Kocbek, »ne razodeva nobene osrednje strasti in ne premore niti rasnega poslanstva niti se ne opira na izvorno religijo ali skupni temperament. Tudi naša zemlja deluje konveksno, ne pa konkavno, nima pravega sredinskega utora, ki bi bil zemljepisno in moralno središče. Zato nimamo centripetalnih mislecev, kristalizacijskih usodovcev, o samobitnosti prepričanih duhov, pač pa poznamo skozi vso zgodovino apostolske nosilce univerzalnih idej, ki ljudstvo bolj raztresajo kakor zbirajo, še danes porajamo agitatorje, trgovske potnike, rokomavhe in polemičarje. Svojih narodnih meja nismo nikoli doživljali kot tehtnico, previden most, mero in navdih, zato pa kot skušnjavo, sramežljivost in tihotapstvo. Domotožje Slovencev zunaj domovine je zgolj sentimentalnost, želja po polki in potici, ne pa odgovornost za dediščino, ki je pri Baskih in Ircih skoraj mistična.« (Kocbek, 1977; 18)

... »je začel jecljati nekaj o Evropi, o evropskem načinu mišljenja, o evropskih dolžnostih državljana do samega sebe... Kakšna »Evropa«? Rad bi že enkrat, oprosite, slišal, kaj je pravzaprav ta »Evropa«?... Kje je ta »Evropa«? Kaj hoče ta »Evropa«?... Kje sem se jaz pregrešil proti tej »Evropi«? Kdaj? Zakaj?« – se sprašuje Krleža. (Krleža, 1954; 78–81)

Vprašanja, ki jih postavljajo, in odgovori, ki jih poskušajo najti, so izraženi v zgoraj citiranih avtorjih: za Kocbeka ni opravičljivo niti spraševati se po nacionalnem »bitju« – ne obstaja prvina, ki bi lahko opredelila nacionalni prostor, celo sposobnost za kaj takega ne obstaja, niti motiv. Po njegovem mnenju v zgodovini ni skupnih tal za slovenske ljudi; ni ne strasti ne religije; dežela v svoji fizičnosti nam uhaja, misleci prav tako; voditelji so usmerjeni k splošnemu, so zgolj agitatorji, ki jim je vnaprej usojeno, da bodo preveč vsestranski, da bi lahko bili nacionalni, in preveč nacionalni, da bi lahko bili vsestransko sprejeti; meje so za tihotapce, dediščina za emigrante.

Krleža in Cankar sta se po drugi strani spoprijela z negativno podobo, ki jo je Evropa naprtila Slovanom, ter skušala opredeliti svoj notranji nacionalni in razredni prostor v odnosu do nje. Tako sta oba zagovarjala edino verodostojno rešitev emancipacije Južnih Slovanov – v skupnostnosti znotraj federativne jugoslovanske države.

Krleža, najbolj vpliven pisec in »polemičar« tridesetih let, ni preučeval le Evrope in zavezanosti Južnih Slovanov njenemu specifičnemu vzorcu; marveč je s preučevanjem narodnega in družbenega, razrednega prostora Slovanov nakazal tudi določeno logiko spremembe prevladujočega Sklavenmorala v nacionalnih ideologijah Slovencev in Hrvatov.

(2) Speči klateži in evropski princ

Spletkarji; pirati; malenkostni prepirljivci; nevedni fanatiki; krvoločni pokvarjeni trinogi v prodaji na debelo in drobno; umirajoča poljedelska rasa; izmečki ljudstev (Volkerabfälle); mesarji (Evrope); in izobčenci Evrope. (Marx, 1848 in Marx 1852).

Takšen pozdrav je doživel nastop Slovencev in Hrvatov na evropskem zgodovinskem prizorišču. V tistem času to morda ni bila »idoologija«, gotovo pa je to po-

stala pozneje, posebej med dogodkov polno zgodovino evropskih delavskih gibanj. Dejstva, ki so stala za temi sporočili, so bila prav tako nadležna. Monarhija je izkoristila slovenske, hrvaške in srbske vojake skupaj z ruskimi četami za strmoljavljenje revolucionarne madžarske vlade in za pomoč v boju proti vstajam delavcev na Dunaju leta 1848 in 1849. »Na Dunaju,« je pisal Karl Marx v novembru leta 1849, »sta zmagala hrvaška svoboda in red, in podaniki so praznovali zmago s požiganjem, posiljevanjem, ropanjem in neizrekljivimi strahotami. Zmagi »kroatischen Ordnung und Freiheit« na Dunaju je botrovala zmaga »honetten Republic« v Parizu... V obeh se je postavil obubožani lumpenproletariat nasproti delavskemu in mislečemu proletariatu.« (Marx, 1848). Hrvati so skupaj s Čehi, Slovenci in »podobno sodrgo zadušili nemško svobodo, medtem ko je bil Car vseprisoten v Evropi.« (Marx, 1849)

Kje, je vprašal Engels, je zgodovina Slovencev? Kje Hrvatov? Čehov? Od enajstega stoletja naprej, je dokazoval, so južni Slovani izgubili vsakršen videz politične neodvisnosti... Iz teh ostankov, je vprašal, bi hotel nekdo spraviti vkup močan, neodvisen, življenja zmožen narod?

Njihovi jeziki, je pisal Engels, so skorajda izumrli, omejeni na občevanje med gručami vaščanov. Po mestih je skupina prvotnih prebivalcev povsod nadomestila nemška, madžarska in italijanska buržoazija. Zato načrtovano cesarstvo južnih Slovanov ne bi pomenilo njihovega zedinjenja, pač pa raztrganost na fragmente narodnih skupin in predajo v roke »italijanske buržoazije Triesta in Fiume, ter nemške Leibacha in Agrama.« (Engels, 1849)

Vrh tega, je mislil Engels, se ti ljudje ne bi mogli zediniti zaradi pradavnega sovražstva med avstrijskimi in turškimi Slovani. »... ti ljudje so se med seboj stoletja poznali kot roparji in žeparji,... sovražili so se kljub dejstvu, da so si vsi v sorodu.« (Engels, 1849)

Krleža je na svoj način odgovoril na tako mračno interpelacijo Južnih Slovanov. On jasno razlikuje med nosilci ideologij tistega časa. Njegove teme so Kmetje, Radikalci, Buržoazija; njihov prostor, tako telesni kot duhovni, opredeljujejo oddaljene predstave o tem, kaj je Evropa; njihovo simbolno prostranstvo je mit, ritual, čarodejstvo, pravljичnost... Tako je bila nova jugoslovanska država, ustanovljena leta 1918, rojena v času, »... kjer se vse duši v svojih lastnih iztrebkih, kjer se naše ideje prilagajajo siti, malomeščanski stvarnosti... potem bo vse ostalo, kakor je bilo, samo namesto grofov Khuenov ali F. J. I. bodo vladali neki novi ljudje...« (Krleža, 1954; 83–84)

Ljudje? Ti »berači, intelektualni klateži,... modrokrvni tepci, ... pisuni, polni bolečnih ambicij,... mali trgovci s podkvami in patent žebli, debeli prokuristi,... draguljarji,... trgovci s čevlji, svobodomiselní lamarkisti,... propadli bankirji, upravljalci državnih financ,... tihotapci,... vsi ti otroci dežnikarjev,... ponarejevalci delavskega zavarovanja,... upokojeni vojaški zdravniki...« (Krleža, 1954; 53)

Tako opisanim gručam buržoazije, ki je bila domnevni nosilec novo ustvarjene narodne ideologije in ekonomskega prostora, dodaja Krleža Ljudi – znak, ki gre kmečkemu delavcem – in jim dodeljuje položaj v zgodovinskih svetovih okoli njih. On, »panonski kočijaž, skupaj z milijoni takšnih kočijažev«, katerih način življenja se gotovo že dva tisoč let ni spremenil v ničemer, ki so rejci živine, katerih svetove ločujejo od Evrope nedoumljivo široki prepadi. Živijo v svetu »brez trajanja v času, brez kakršnihkoli notranjih gibalnih razlogov, pravzaprav tudi brez namena. Trajanje snovi kot takšne. Dogajanje med stvarmi in dogodki... zbegani so in se držijo stvari in predmetov, toda tudi to le tako-tako...« »Ta kočijaž ni ne katolik ne carist ne ruski ujetnik! Ni ne rodoljub ne meščan, ne veruje ne v boga ne v cerkev; vdinjal se je z madžarskimi regimenti po celem svetu... po Galiciji, Rusiji, bil je v Teheranu in v Tiflisu, v Taškentu... se bojeval zoper »tiste rdeče Moskovčanek...« (Krleža, 1977; 57–60)

Takšen človek je del »našega mladega narodnega gospodarstva«. Gospodarstva? »Naši likerji, naš premog, naš les, naše tkanine, naš tisk...«; del javnega mnjenja, ki naseda gobezdanju bivših radikalnih intelektualcev, njihovim »predavanjem, pogovorom, brbljanju o zadrugah, o zadrugarstvu, o ustanavljanju potrošniških združenj, o sindikatih, o gibanju, o strankah, o množicah, o splošni volilni pravici, o volitvah, o mandatu...« (Krlježa, 1954; 53)

(3) Narod kot non-pozicija v zgodovini

Torej po Kocbekovi in Krlježevi sodbi je notranji nacionalni prostor nediferencirano bivanje non-subjektov; njihov svet prekrivajo in strukturirajo tipi in interpelacije, ki ustvarjajo glavne oblike subjektivnosti – eksistenčno, zgodovinsko, pozicionalno; hkrati pa se ne odzivajo na te interpelacije drugače kot zgolj negativno: z umikom ali uničenjem družbenih svetov.

Odnos Krlježeva posameznika/subjekta do princa je odnos non-pozicije; njegovi subjekti ne razmišljajo o svojih ideoloških interpelacijah. Žive skupaj z drugimi »kočijaži« v svetu brez trajanja v času, med stvarmi in dogodki... Če že obstaja močnejša eksistencialna komponenta, je ni moč reducirati na revolucijo ali razredno zavest; javlja se, pravi Kocbek, kot popustljivost, kot ideologija »majhnosti, pomanjkanja važnejših idej ali religije, pomanjkanje vodij...« (Kocbek, 1977; 18)

Če imamo na umu tako »negativno« evropsko interpelacijo južnih Slovanov kot njihovo lastno vrednotenje svojega položaja v evropskih deželah, bi lahko dejali, da odkrivata obe poziciji visoko stopnjo skladnosti. Razlika med njima leži verjetno v njihovih zadevnih ideoloških svetovih. To, da je postavila Evropa južne Slované iz sodobne zgodovine, je imelo gotovo posebno funkcijo v univerzalizaciji modernih evropskih ideologij. Južni Slovani so se sicer namestili znotraj evropske zgodovine, vendar na strani – kot bi rekel Hegel – »truda negativnega«. Njihova zgodovinska usmeritev v evropsko zgodovino se je po njihovi lastni interpretaciji ukoreninila prek podložništva in mučne naloge samospraševanja in samointerpretacije.

Ta »mučna naloga« »negativnega in destruktivnega« pa je bila vendarle proces *samorazumevanja*, ki mu je uspelo opredeliti ideološke svetove slovenskega in hrvaškega naroda kot *non-pozicijo* v zgodovini.

V tem trenutku bi morali vključiti argument, ki zadeva bistveni spodrselj zgodovinskega materializma v obravnavanju ideologij naroda in nacionalizma; shema *primata* ne upošteva »truda negativnega« v svojih aparataturah za razlago ideologije.

Ta shema si ne more predstavljati, da je non-pozicija v zgodovini ravno tako pozicija. Kar bi bilo treba razložiti, je proces »pozicioniranja« kot tak, njegova notranja dinamika, njegova lastna »žarišča«, oporniki »narodnega« družbenega sveta. Shema *primata* ni mogla dojeti procesa »pozicioniranja-v-zgodovini« kot posebne organizacije človeške subjektivnosti.

Vprašanje »Kaj je zame Evropa? Kaj sem jaz za Evropo?« je dalo povod naslednjim poskusom v označevanju tega, kar bi lahko bila »skupnostnost« med južnimi Slovani: Krlježa, Cankar, Kardelj, Josip Broz; vsakdo je iskal svojo lastno rešitev, stična točka njih vseh pa je bilo definiranje »jugoslovanske skupnostnosti« kot tistega bistvenega v prevladovanju NON-POZICIJE v zgodovini.

Jugoslovanski primer bi lahko bil model v prikazovanju tega, kako je »trud negativnega« pripomogel h konstituiranju dejanskih procesov ideološke mobilizacije v prevladovanju non-pozicije v zgodovini. Predhodno uveljavljene razmejitve so omogočile, da se je partijska paradigma rešitve »narodnega vprašanja« v Jugoslaviji uspešno udejanila kot glavna mobilizacijska moč med osvobodilnim bojem. Ukvarjanje z »razmejitvami« in opisovanjem »nacionalnih vprašanj« je omogočilo partijskim teoretikom in organizatorjem, da vzpostavijo skupno temo za množice, da jih interpelirajo kot *subjekte* v ustvarjanju njihove lastne nacionalne zgodovine. Omogočilo jim je, da presodijo prevladujoče aspekte nacionalnih kriz med vojno, da opredelijo odločilni cilj kot prvič: narodni in drugič: razredno socialni, ter da raz-

ložijo, kaj bi se lahko doseglo z rešitvijo nacionalnih problemov v Jugoslaviji (federativna država kot cilj). Partiji je uspela mobilizacija vseh narodov zato, ker je učinkovito spojila in zgomotila več ideoloških nacionalnih diskurzov v eno samo glavno nit – nit eksistence. Elementi razredne ideologije so se kot v vseh uspešnih revolucijah zliili in se včasih skrili za »nacionalne« tipe ideološke mobilizacije.

(4) Sklep

Tukaj bomo poskušali odgovoriti na glavno vprašanje te razprave, namreč: iz katerega izhodišča bi se lahko marksistična sociologija približala ideološkim svetovom konkretnega naroda?

a) Zdi se, da je treba temeljito raziskati ideološke svetove naroda kot dinamični element v tvorbi *posebnega* družbenega prostora; kar pomeni analizo moči (nacionalne) ideologije v procesih družbenih sprememb;

b) te procese je treba obravnavati kot posebnost definiranih družbenih prostorov; za sedaj si ni moč predstavljati, da bi se ustoličili kakršnikoli »univerzalni zakonik« v naslavljanju narodov in nacionalizma. Naj omenimo le najbolj popularen spodrsrljaj na ta račun: Marxovo napoved o prihodnosti Češkoslovaške;

c) ideologiji (nacionalnih) svetov bi se morali približati kot kontinuiranemu procesu interpelacije, v katerega sta vpletena dva nasprotujoča si subjekta: subjekt zgodovine in Princ. Strinjamo se z začetnikom te ideje, Göranom Therbornom, da si ideologije ne le podrejajo ljudi, ampak jim tudi govorijo in jih usposablajo za zavestno družbeno delovanje.

Na koncu bi rada izkazala priznanje avtorjem, katerih dela sem uporabljala za to analizo. Kot sem že omenila, je njihovo delo predhodnica tiste »normativne paradigme« razreševanja nacionalnega vprašanja, ki so jo pozneje razvili jugoslovanski komunisti. Vendar pa pomembnost njihovega dela ni izčrpana v dejanskem uspehu partijskega »združevalnega diskurza« o narodnem vprašanju. Relevantnost njihovih del za nedavni razvoj nacionalnih ideologij v Jugoslaviji lahko povzamemo iz Krleževih razodetij o proizvodjanju in artikulaciji ideologij naroda in nacionalizma ter o njihovi prihodnosti. V svojem sklenjenem opusu je jasno ugotovil, da je nacionalizem, ki ga pozna Balkan, konvencionalen, mitičen tip zavesti, v katerem ni prostora za »*proizvajanje presežka smisla*«.

Ideologije naroda in nacionalizma pogosto streme po zapiranju subjektov v meje vnaprej danega sveta; znotraj teh meja bi lahko ljudje ustvarjali le presežek nesmisla. Če, in edinole če je ideologija naroda (nacionalizma) sposobna prevladati takšne meje, če je sposobna proizvajati presežek smisla nad vnaprej danimi svetovi, bo lahko obstajala tudi kot človeška. (Popović, 1982; 101)

Meje, ki jih je imel v mislih Krleža, niso le fizične; meje so ravno tako interpelacije, o katerih se ne zastavlja noben dvom. To, da sem »Slovenec«, da sem »Hrvat«, da sem »narodni proletarec«... to so »nacionalno opredeljeni« položaji v zgodovini, o katerih bi se morali po mnenju Krleže vedno znova spraševati zavoljo »večnega krivoverja samoodločbe«.

Prevod (iz angleščine)
Seta Knop

¹ Z naslovom »A neo-marxist approach to the sociology of nationalism: A quest for theory« je bil del tega članka predstavljen na kolokvijju v The Woodrow Wilson Center, Smithsonian Institute, Washington D. C., julija 1984.

¹ Termin uporablja Göran Therborn (1980).

² Glej na primer nedavne izsledke *Canadian Review of Studies of Nationalism*, posebej probleme razmejitve etnične, sorodstvene in narodne zavesti kot »evolucijskih sekvenc v razvoju kolektivne identitete«.

³ Kakor trdi Alexander Koyré, je to distinkcijo prvi uporabil ruski pisatelj Poljevoj (1837), ki je poskušal »ponujati opravičilo za usodo Rusije v slovanskem duhu«. (A. Koyré 1976) Distinkcijo so tudi uporabili:

– F. Hegel, *Encyclopädie der Philosophischen Wissenschaften*, in *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Sämtliche Werke, Froman, Stuttgart, 1949, paragraph 549, s. 497

– Karl Kautsky, *Die Befreiung der Nationen*, *Die Neue Zeit*, Vol 2, št. 8, maj 1917, s. 184–185

– F. Engels, K. Marx, *Neue Rheinische Zeitung (N. Rh. Ztg.)*, Editorials, November 1848 – februar 1849, št. 137, 184, 194, 222 in 223.

– K. Marx, *Revolution and counter-revolution in Europe: Germany*, komentarji v: *New York Daily Tribune*, februar-maj 1852

⁴ O tem več v:

– P. Anderson, 1979; »The Brenner debate«, 1978 in 1979; in v J. Berend in G. Ranki, 1974.

⁵ Projekt: *Slovenci v procesih oblikovanja svoje identitete*, ISU, Ljubljana, raziskovalna poročila: 1979–1983.

LITERATURA:

Perry, ANDERSON, 1979: The lineages of the absolutist state, NLB/Verso, London

Perry, ANDERSON, 1984: In the tracks of historical materialism, University of Chicago Press, Chicago, 1984

Ivan BEREND György RANKI, 1974: Economic development in East-Central Europe in the 19th and 20th centuries, Columbia University Press, New York

Robert BRENNER, 1976: Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe *Past and Present*, Oxford, št. 70, s. 118–138

»The BRENNER debate«, 1978, 1979: A Symposium on development in pre-industrial Europe *Past and Present* Oxford, št. 70–78, 1978; in 85, 1979

Gerald, COHEN, 1978: Karl Marx's theory of history; A defense, Clarendon Press, Oxford

H. B. DAVIS, 1976: Nationalism and socialism, Monthly Review Press, London

Friedrich, ENGELS, 1849: Der Panslavismus, *Neue Rheinische Zeitung*, št. 223

Norman, GERAS, 1983: Marx and human nature; Refutation of a legend, Verso/NLB, London

Anthony, GIDDENS, 1981: A contemporary critique of historical materialism. Vol. 1, University of California Press, Berkeley,

Anthony, GIDDENS, 1984: The constitution of society Polity Press, Cambridge

Edvard, KOCBEK, 1977: Krogi navznoter, Slovenska Matica, Ljubljana

Alexander, KOYRÉ 1976: La philosophie et le problème national en Russie au début du XIXe siècle, Gallimard, Paris

Miroslav, KRLEŽA, 1954: Na robu pameti, Zora, Zagreb

Miroslav, KRLEŽA, 1977: Povratak Filipa Latinovicza, Svetlost, Sarajevo

Karl, MARX, 1948 in 1849: Die Revolutionäre Bewegung, *Neue Rheinische Zeitung*, št. 137 in 184

Karl, MARX, 1852: Revolution and Counter-revolution in Europe: Germany, *New York Daily Tribune*, april 24, s. 6

Tom, NAIRN, 1977: The modern Janus v: The break up of Britain, New Left Review Books, London

Bruno, POPOVIĆ, 1982: Tema Krljesiana, biblioteka ZNACI, CKDO, Zagreb

Theodor, SHANIN 1984: Nationalnost: the case of the missing term and of alternative

approaches The Woodrow Wilson International Center for scholars, Colloquia papers; Washington D. C. (rokopis)

Göran, Therborn, 1980: Science, class and society Verso/NLB, London

Göran, Therborn, 1982: The ideology of power and power of ideology Verso/NLB, London